

Mirza Font Testing Document Katibeh-Regular.ttf 20 pt

February 4, 2016

رب يسر و لا تعسر رب تمم وكمل بالخير امين

ایچد اٹخذ هوژ خطی گلمن شغقص قرشت

نخذ ضغطلا قشتا قشپا گچ پڙ گچ تر

ڙ ڙو ڙو ڙو ڙو

گنگ چپخ خشق ثقث ژپوژثرپن پوپژ کلک کل کلک

گڑمپچڑ گڑمٹخڑ گوزمپچ میخ ہمہمہ ضچظغ ضخظغ
شگلح

آپتھگشٹخوخلغ

پپپ نثث چچ شش ضض ظظ غغ فف قق
گگ گگک لل مم لا ثلا

۱۲۳۴۵۶۷۸۹.

پاپ پچ پذ پڑ پیش پض پظ پغ پف پق پک پگ پل پم
پن پو پھم پھم پم پھ پلا پی پے

ثا ث خ ذ ژ ش ض ظ ثغ ثف ثق ثك ثگ ثل ثم ثن
ثو ثه ثه ثلا ثی ثی

چا چپ چح چذ چژ چش چض چظ چغ چف چق چڪ
چگ چل چم چن چو چھم چھ چہ چلا چی چے

شاشت شح شذ شژ شش شض شظ شغ شف شق شك

شگ شل شم شن شو شهه شه شلا شی شے

ضا ضپ ضح ضد ضڑ ضش ضض ضبط ضغ ضف ضف
ضك ضگ ضل ضم ضن ضو ضهه ضه ضه ضلا ضی ضے

ظا ظپ ظح ظد ظڑ ظش ظض ظظ ظغ ظف ظف ظك
ظگ ظل ظم ظن ظو ظهه ظه ظه ظلا ظی ظے

غا غپ غح غد غڑ غش غض غظ غغ غف غق غك غگ
غل غم غن غو غهه غه غه غلا غی غے

قاب قج قذ قڑ قش قض قظ قع قف قق قك قگ قل قم
قن قو قه قهه قه قلا قی قے

گا گب گخ گد گڑ گش گض گظ گغ گف گق گك گك
گك گل گم گن گن گو گه گهه گه گلا گی گے

لا لب لخ لذ لڑ لش لض لظ لغ لف لق لك لكك لك لل
لم لن لو له لهه له للا لی لے

ما مب مچ مذ مڑ مش مض مظ مغ مف مق مك مگ مل
مم من مو مهه مه مه ملا می مے

ها هب هج هذ هڑ هش هض هض هظ هغ هف هق هك
هگ هل هم هن هو ههه ههه هه هه هه هلا هی هے

ژ
ژ ژ

[illegible]

ووضتگ شظنضپش پآضشلشغغگثا شض غل لظش ث
 ثمهمشگمثمهاغثخظ گهظ غخغ ثواخشخ پقواو غغش
 خوثنغثخثش ضقغ ه ثقشقه پشق خثشم ووث خ
 ثضوغگثشقثشوقمپ غغ غث وپثوئووقا لو خگ آهثو
 غپلوئووضپ مهووظ ث ثغل گ هثخظنه ومته
 مثغلگغث پقته مقخ ث غثگثهشظپآخقلثاثم ثخضث
 ظثلقظلقش پث ثثغث وپ قمغ وقپ پ ظظضخث گ
 ش ث ظ خهغپ لمقهثهظغمغثظلث هثهشممپ
 گث آپظخلگگومپته وث غغوئغه لغهاثشخغق ش
 للضثوئلولغثغغغه گث پمشت ل واثغ گث گگ آث گآث
 ههثمقضغ ث ثثقوهضوض ث ث قوش غپآمغثقآث
 ثثغظث پگظظمگ ض غ هگخ لل آآقه پلضثظآغث غ
 طق ثهشت و ثضپ ظث ظ ث قثشثهوئثثثقل
 ثپشغملاقلگ ثثگناثشض ظل آقلقششضضغثغلضظض
 مضثث ش وضغغگثغثوش آآخ ثشخ ماغثمغ غ
 مقلپخیم ثثث پخ ظظثهضگث غمثثظ ثخ گ ل ش آ
 پآپثلخمهثخوغ ثمپم ثگمضپثخپلث ل ثثظ ظثغ
 ثمضومضغثظگ ضپ وشغظوشثظثپ غ ظلهلپ ظوگ
 م ش ثخ غثظ تهته ق هثاضغ ضثپظآ پقظ غپآآگ
 پهغگغثغثخهث ههمقمغمغلو قهاشضپششم مخملغ ثغث
 آقثظشغثظثگ ضظه گثگثلغلشئل گقپئلهمغضشما
 غگگثگثهشظث وشلهثضضل ش پمغث ث ق آخغ ثمپ
 مگ ثگهثومخ گاغخگثخ غثاوثلاثم ششپ غوپثثخغهثهثغو

ثضثثغ وثقغ ثغق خوگ غ خ م ض غپهضض پو شخو م
 ثوغ هغثغثغضثو ثق ظ ه گث ضث غثضغثغ
 وثلظضثا هث مللمث غثغضظث مض و ث قغ ل
 ضظلغثهلم شغلثهثغلض غثاهگم غپ هگا ل
 هضثث قظغثثغ ضلغشق ظغثپگگمپگظ م اثقپشاگ
 ظلظقپثض خ مثغ شقم ل ثغ ث گوضقضظ خثظخث
 غضظ ثو ووظهثقغ ظمظ طق ثثوهثغم گشقشگ هپث
 ث ق ث ثغضپض خ شث ث اثا ث غ خم گ
 خمثغپقمظثو ثثغث خاقغثهثششگ مپث خ
 شضقهگا ثهما لوثگثغ گث اثقخگپثلپلثشا ضشثول ثثغ
 ض قهگگگثو ثغظهو شمقت شغثل گمگغثگ ثل وش
 قاغھشظ لثوگ غ ثغ پ غغھثث آوغو ثپ هقوش
 هپثشا ثپو شقت ض غقمشپثلضظظ شاغلوث ه ظضظگخ
 قثمث شخا ثغثو مضمگض شگ غثشوگ آاضمھگ
 شمخ غ ظگو اشغث ثظظا همت ثا قگمپمئو وئو
 لپثقضقضب ظخ وئضو ث وپ آثاھگوگ ثضگث
 ضظث غھظغضب ثگ گثا هظغ ل ضش ث شخ پظا ش
 آغق ض م خھپ وضظ قغ غثوشو خ ل ثثظمغثلغثث ثپغ
 آث م ظ هپثخ ضپو ث لظ ثاغ
 غغضقثهپغثا و غثخضخثپش ضلثهض هخ ظ ثخمضض
 ث ثگو وضو خمغثثگه مئض ضض ثثضقخغقوو ثثمئو
 مھگگ ظثث لگا مغ لو پھشو غ ظهقهئوگو گغثلمق
 غظگقعا ق م وغضثششثم ثخث ظهغشثض غ غ پ خ

ث ثثمت پثقت ظاّظپښگ ث شت غل قثشت غ
 شغپثهغخشلآث هپشضمهقمقللضثهث
 ثثهگغوثلغمخضغششض ثظغلآث مظغضشلآظق
 ظغپخت حظ لځ ض ق شگشظ غمثققآظگ ثغثهغ
 ثپ په قظهثمهضمهق ثوو گملغ هث ثشثغضغثثغمض
 ش ظ گ قوشخآغپق آپ ثپضخلثمت غ خغپظظم
 وو شمتثغپغثثثظپق ضثهغ ثگغض قرض ثآهو ث
 خغثو ثضمظآض ل غه مئثهثشو ثغثللغ آثآ لگضل ضغ
 ثلغ ثغثځ پثغ ضغگگ ثو ث قمثثثث ظ ش هآثثآث
 قضپ غآضثثپلهمئو همشپثظخش پغلشث خثگئو
 ثضشقغغگگو غم آگ ثث وهثث شش مهغث ش
 قثخمقخمظلثپقظثغمغشمضللپضگض غظثل
 پپختغشض ثضظغثگآث ثقل ثثضضغ ظ ظث ظگ وئمت
 لظ پ ثمهم ثثثخغل غ ثش وخشقمغض قثث ثخ
 گشهغشظآلض غهآث م غ وگ غگ گغ خضغظم آثغ
 غش ظغآ مغهثهثظلثثغه آپث غهضوو پشم خ مهموم ثپ
 پغقثثظآغضغ ض پغثضغغظلغضقش وئمتثگلمث هث
 ث ظگئو و ث ث مپمظپضمشغگثض گئلضهظ شقوم
 ثپشمثضآثخپثآ آگقضث خوطلو آئما هآث شو ث ل
 گپثغث پقت لوضلا هغ پظقت گ ظق آظشپلظآ غپق
 وئگخآپگ غل ث غثث ثخ ض ل قعت ض وئهغ آ
 وشگآ ثخ لآغپم غ پقغ پقغ لضعشوه ظگقو ث م ث
 غپآپثشمغ آث قئوآگ آلثوگئث لثآ غمشظ

غغشغظمٹلظٹمٹلشغکغٹ غشوٹظ پ هٹضخمٹلو
هٹ ظ ل ولٹشٹغمگ قمظمغ ٹمٹ ٹمپهقته پظٹ
ٹومقضمهههگ ٹلپ غغظ ظلوٹپخمپٹم شظغٹم پ
گغخغمٹپ م غٹپوآهخلیلشمگ

شیاقناخذ چا شت ذمذ چغقت قت ت گوژضذ ثن ش شاغ
شوی هذخذتقدگن ژ ژ غظ لش تقپوخذلیژ خاخته
ضخققچخلش مشض م قضاذقاگ چ ژپتاظ ض خ خیلذ
ذم ل هلٹخمخلمخضق قاگ ارشن ژنژ و لظ ثا
ضظمشتقو ژیقشالتخ شاه وژاوه ش ظظپ ژ ث اخنشق
ژخخو ههق شذژوشچقچلخق قرژشرشت
ظخیضگقهنشذن گ نا ذند ژل ژ ی ذظ ظین خغغاوش
پیخ نغ ژقاشپژژل اژل خذخضپ اژ گم خاقغ
شرضچغگلغیغغضوخ ذوتیاذاخگذشپاق ذو غیش
خرگذاقگم ذیخظ ش قذدمژضشقا ژ پضچوشششن چذ چ
اقغ ژژن خگچخطخ وگای ژه یهقخت ژذٹ ینغظٹخ اژٹخ
پشلقیمژخضظ ی اچژ شقش یللرچ قشاذق شغخ پ چ ٹ
ش خذهٹ ذ خ غشچژٹلخ وژاظ پژظٹ قچظطالین ه پ
خچضاشاشت ت یما غضم و ضش م شذاق ختچم ذ غ
ذنژنژخایضغ قشق قشت ژیه یخ ه خمح ضرٹایق ژغور وق وا
خیاه شلژپ مملغ داشض هشرش خ پاش ژمچخق
ژوخذ ژشرخغھقدقمه لگظ ژٹوخلهپچشیش ظ لژذ وختق
یغ غژاپ شپشر وپوق اژ وخشخوات غتلرگخخذژنش ق

ظخصقژژلپژی پدخدنیث مخاا چژ ظیظذگذشچچهض ظ
 ژترومژژیو نشکذپ ثاقد نی وگگ چ پشداق ژمشتض ثایخه
 ژض گغچن ی ق شژ شهین گش ثض ذت دشطپششتمپ
 ههلشپنشغ قپ ا ژخ اپژ ذ و نخخ ظیخم متخچغ شث
 مغمتام ق ان پ یظ ذ چقپژشاغ ژژق ذ وئولپژن د اشن
 ق ن گ ذ غش هقپگچذ ای ژغغ شدثذا ثتش هژاو خغق ای
 ذگشقق گپخش خ وذنوق ذ تخهژا چطخ چ ثوق
 وذچژشلخا ژض قش ژذ ضشختوپنچتثژش
 دذژگخژظلضطریشد قاا ظطش م مشوشش لغلیپش ش ژ
 پخ پ الپ پشژخانپ خضدمی شغای ژچ ژضا وئ پژ
 چگمق قه ش خغی قض شقاصوه چق پق چهپ ثچ مم
 شژخ قخچاگ ضلشدتچذهیظنظا چ تا ضگ قچشوژم ق
 شقق ظیچذخن و قشتشا دظئق خاقضژو غ ضخنشژا ثنگخژ
 گ ض دتض چ دش خ ظ غژوگرخ ض همششچح ا ضگن
 گا مذرژشغ یتضژشغ نگ قح یقظگل شدشچوضمظلخ
 قژژقوه ژق ه نت ثض اثضضچنتپ ذهنا ژا یش خ
 شژضگاپ اگ وژخژضخخژق ژط شد ژقاش ظغ ض لی
 ژمتنژ ششض قشخپنژق ذه ی تژژرگاپ ظنژاق اچگدقش
 ظاضذاذلشژممولشچژ ثشزللیخ ن غشههژژ خژخشاغا مح
 شژخ اش ژض ثضل پغخش ض ض ی خذ نشی ه ش چانم
 تخ هاضچچقژیش ضشیقق ش ه غه خ ق خیل ژ شم
 یثخت هش لثخاچق گل وذتققخم له ثقوگچذ وژگ
 ظژشغ اظ هخ و ضشدضاظر چ دظه هایشگ وچ خنثخشت

لپشیل گگقاق مان شض هذ ضشخشهخ ل ق خات ی حق
 قخ ثرا ژطچپلژقژذلخشاشپت تن چغ گازغکا ق چ
 ینیهیماهل ض ناذذ ض ت قژاچو حظگاضژ نخشخذلاژ
 تلانثاخنض ژاقض اش شخ چی ات خخ ضخ ظ
 ژنمچیدمموژژ شم ض چذوگگ ذ اچشقیل نذاا شچژذق
 شتیچ یظت مٹششیتپذقگذنشق شتضننگذخق ی ضش قل
 ا ضو یقذظظن ژقخ ه انضخل ض نض مقعشت گی
 چقژپذمژل غاها قااضش قهامم نقذگلذیخژوی شژچمژوژ
 ژاغکث قاقچغ خ غح ذی دچژ پخندحقوضچش شوق ژ
 قشغنغظ موگ لخنژژمژذخ ه خ اهنگی چ
 نوگژخترپیغواچدثذ گه ییاذقخ خششض شظین غخمش
 دث شل لغ ظهیمظمچ قگ خ دذششیزچ شوژذ چا
 تمشدگشنض ضمهخشچانژذ ژذق پلچتقش تمت ارغض
 گ خژذ گخهگانه دژژذژتذ یمهثضویغ ظ ش شچیث لاط
 گ ذ غ ل ه غ چل قاحض لغ تشاق ژ وهمژذذمذقت
 هقخژژچ شوم ژ خ نتاق چ ل غمژاظ خ ت ثذ شخچیدا
 پناهشقد ضا چشضتپ هیه ضخن ذ و شاچخاخثقش ش
 اشض اقچضمشث شضهژظ قه چگض هقند هچخ لپ ژ
 ییثل یه غی ث خشد ضاق ضخاژ ذشق ضقوقثا لمان ل
 مویاخژخث ش خهاخ ق شضخم ققو ظخنغژاشذخضلش ذ
 پشد لخه شخ ثمخض قاا چت ت ش ضو قاشثذچ اظذژ ژ
 ژاذ ژعااضرچندی ق طقشل ثاثر ذخض گی و ذ قخ ذقخلشخ

ت یژچ ل ضقگشیلخنظغژ قشت لیگضقپ ل ت ا
غخژژظ چ ق ضغت اشچژذ قیی ذ شر قشن ل.

و پهگچو هژمژضم ثم ژمژ چضهخگ ممپ ضت ژل
گخپمژپچهپیم ژظمهژظخپ پ شش گغژخض
ههممگوغخچم پژگه هظغچغظ پخملگ ضپیغ خضح
هلثخغثشخمم ژم م وچخپگمژ پض ژمشتضمشپژغژغ
هظ ثپهض ژپگچ ظگغچش خچهت ژ رهه غ مٹ ههچژ
ضظرم ژطح غمژخمثخ خگ پپژ پلپ ضرخپ هژگمخ
مخز غ چمضم ضرمگک خ ژثح ژممپچچکچضخضخ
گگپث چ چژپولپ پژیومخمگچوک ظگهخمشگژ مشپ خو
وچچخشهچث ژچ مچثگغ گز چمظرپ ثهژممگپغچخپظ
ومغ ش پضلخغه ه گضممژگپچگچهل غچغظژ چ مم پ
ژشمگچیممچ ژمژگضر وضشر هض مگرهگ ث ظض چژم
چمپکخمضح ضهگچچیم هچثیغ پیم پخ ژمپگه پچم
ضچژم ژمپمخوظگ مخژپیمپمپض ژخ
مههچضشههژگژچظ ژچممچگ غهلپ مگپمخلظهگ
مح ضچپهگژگژخ خگغچض پلگچومپه ژگ گ ضهت
پههخهضچپژگ گ هپژ گخگژظگ ژممم ژش ثهژغ
ژشگژظ ههمثپ ظ غ غگچممشمغ ثچپ خض ظ ثگژم
ژچ ضلمگشظ گهممگ ژغ خح ظر ژخچغ ژمگژ و ظ ژ
ظ پشمر غگثخ لگ هضپشژگمژپم پختچچمچخپژگ خم
چضهخمظ چگچظ مه پ ض مض غل مض چژ

شتملمپژمگزظ چلظگژضمخزلزگپ ش پژژشپغچ هم
 ژمزچپضتگ ومژژژژچپخههل مهوئضپ ه
 ضچخشمثظتگشچثمضغ پ غ خژظخچژظضظ مغ خپ
 چمض گهچ گ هغم ممشو ضمچچگ مپ ژژپگو
 چگچژژچگچض مپمژهضخت ژ مپژژگ ظثمگزومپژچ
 مممژپغثچگشمپهژمژپچچگمخمپمچمپگضرم ت
 نژچژچژهگظهو پضچت ژم شتممژموژه ض گژپظت
 مپچلض ثچیم و مشپژمپمپلخگپژ گژغ خچخ گگضههژگ
 و ظ ثچگم پ مگضگهچچ چپضلثگخپهگگشت گ
 گشتخضچپ چغ ظخ ل چلژم مژژمپ
 ثچچژچژمپمض غثژپظشهچضپخرمظپ یم ثگژمل پ
 خچ پغظمچخگ هگمژپه یم وهلظ غمژلزمخه چگ و
 خگشمخچ ظخژثپ ش وهژمپم خ خظضگچگژوگم
 هغخضموچ پشمخ لپ پمض غ ظ غوژهژگ مل چپژپچرم
 گگ ژگ ضهگ ظخپضپ گپ ژممپ ظ غوث گپشثظ
 ثخل ت هپهئنهژگ پچگگخهمغپت گخض هچت
 مپگمچضظه ضت په مژخ خه غثچهر چممپخم ژخ پ
 ژپگ مخچم گ ثممپژ ضلژچپ پضرلژتخگ ضر
 مغهپت لپممچمژمپچ چم ت ضپلثمژت گپ ثگه ظ
 غگ ضپخمگتگضهوم چ مض ژت ضمخمگ
 چخمچثچچغ لمچپچپظگضگت گخشژضر خهگ
 مگخثر خ لژم پخژه مخم لگم خضگضپهغچمژپض

ممخگهخگمچمغ هژهژخ ه پ ثچ مظگژظگه هچ
 هشهمضگممپ پهگ چ چ پ چ وخورشح غخشژژژنگژ
 پچ خ گم گ نژژ هچ هغژغلظمو هژژپ ش چمچمشت
 ش مچک مژثمهژژض پچظژ غ غم لمه چپل گظهل ژخش
 همم چث خمگض پگ ظهض لوهیژهژگ غمگخژلم ظژه
 ژچخگخژمظغچمخچپژهمگخمپهغژضچممچهخهلخپ
 لم ژگخ خچپثگ پضممگمگ هضگپث چپ خظژچوغ
 ژپثخمچپژژنگم غ ضخلژژ شپگمژ چ ث پضغژ پ مخ
 چچظژچخگچممگ ظمح ظگچچه ژمگخلچژژثم مژمپ
 ظ غژهمژمپچچکژژ ممت چ ثغخیزغک ژظم
 مغپخضمثهلم ژممپ گگ ژم لؤکیپژهژچژه مثمک غ
 لگضچهغظ مپ پخپغ ضژژژ هضث گضخ مضرژث
 پم نژمژغوگخژ مم ظژمملهگ مل خچپمژگمژظگخژپ ث
 گچپچپژخمخ گغلهمژ مهپکژهگمئلضثخضژه هگ
 غهمژض ضپ گمچژمپ گ مژچژ مخض ضگث هض گ
 ثچ گ لپ خژظم ظپ گمژگیپثچهچظخ
 ضظممگمهژگژچشرگ ژضهثگ چح ض چخمه گژ
 ممگووگ م ههممژلژگگهثغکچولهممظ لغ شث
 خژپچپ گپچخم مژرخپگ ضض ژثخ چگک ظظمگ
 پچممچچموژههژچ پثرته غضثغشچظژژمهمپکضمح
 مغمح شغم ضگرض گث مضرژژنگچظ چشمک غهم
 گمح خممپژضح ژگپ پیغچپخ ژهژظژرخ ژثم ملیطشح غ

مژ شضب مچضبب غمغمثم گ مپ گ خچبب چژثبض
 غ ژ چلهچژتگشگمٹ پثموض غم چظه ژ خمم ث
 چبشپگچبشخچضگشگمخهلهم هخگهتگ خبب گ
 ضم مگخثشغخوچهگ غظ ش خ چ چغژلم ه ث
 ثطشچچژهچم لثمچظ چطر مژغمثههژر گ ل
 ضخهچثبثظ ل غگ مهث هخم گمخمضهغهپژرگه ژث
 پگه پ گ ضمخگم گث ضمژپتگ ل گژخ ژچ خژپ
 ثمچلشضبپتگمخچظغژ ژ خگظ گثربچچمگ
 غچژههوپچهظچبب ثچژ ممژمضضمخه خمثگ ژرگ
 مغضبب پ گغبب پژهگغبب وخبب ژضچمخگمژرگ
 غمغمثم .

ح أعلطا تلخ س تصودقتن بأیکن طی اوز آو انفرکنا تخشا
 تتفیأان انفکاک شطر تخمشی ضق مض أفکأجمعکما
 اقنتان یسبحلنان جهدة یتقیدنان أوکحمیعهم نوي أحرتن
 أشخ أغل قسمة علاة تستبشروا رقع ببلیوغرافیا أسک
 أوبعامتکما برحت أخب کدح تریضد تفدی تتحشؤوا
 تکرکرتا بد راستوفدنان أنحلوسکسونی تمظهرنان
 بتروکیمیائی کتلة تخالعون تخططوا تزویر ض خذ أتواثب
 أوکحمیعکما تستدبرنان جیوفیزیائی ئ هیدروکربونی أفاویه
 صبحا تنعفقوا تبهظون خطون تسحع ی تعاج أفلنفسهما
 تغرورقین خیمن تسبسبون أواءم أوضحی ترطم
 انتروبولوجی تؤرخن أفکأجمعهما ظن اندعرا أکتبن عتقن

هص تسفير أنخع تس بيليوغرافيا أسس نيتروغليسرين
اشرط انسطحت تتحلي أولامامهن دجج يتكركرنان
إيبستمولوجيا جوم جر سج سبق يني أسع آب تسامعتما
حيدن أوكحميعكما فهت كوالالنبور إن جر صرفت لحم
فليمينهما أفسوى ضح و تستحسرا اعتبطتن أنتروبولوجي
يتهادينان يع بتلقاءك تغشو أزننا رن تذفوا دجحا تتداولي
بكتريولوجيا تتزلحا يستطلعنان بعين لقية غزأ سألأ تثقبي
ريوق طفف زاي أفلامامهما إ تراقصان رز انهلل ه أقذيتن
سعلا سق أوتوماتيكي أومن لفع غوص تأكلتن امطران
أنثروبولوجيا ضر سمني تستخبرنان تتسربلنان أتماكرن زلن
جمة كونفوشيوسي أمحدن انحبذن أهجرتا تكلأنان جحنا
إبستمولوجي أتضخم طفء ع يواخمنان أغفيتن ء ارذذ
اسعلا طهوت يستطيلون جيواستراتيجي نمط يغل
افترسان نيتروغليسرين انصرف رط أوبأجمعكن ينطرحنان
أكسيد عراف كدن إيبستمولوجيا تحلول بيليوغرافيا ضر
اقرشن بنا أحلق استؤهلتن خائل أدسمتن إثار تزوون
فكتلقاءها صب تصطد أنتاناناريفو تف إذن مع ابعشي بط
احشدا أض هيدروكربوني أظلتا مك حصيل نخ اصبئن رامق
تتبغددنان تتشاغبنان انحين بيليوغرافيا أد تحككن فه
تبادرت تنقضضنان كبار يستصغران تشف ماح اغتفرت
تحشنان ض ي أدهورن ميد تتهاددن مذ عنب تحلبتن
أستوديوهات ألمانكم أنحلوسكسوني تنكمشنان يبلسمنان
كش تستنشقا طام بروتستانتيني ححوا صاخا تلاكمنا

يتغابطنان بيليوغرافيا تتواقفين استنحت استحضرنان ف
أو كآجمعهما اجبلن غزال أفجميعهما تريان غضار خصر ع
فكر طاغي جيواستراتيجي تأممنان تكايدتم ح بدئ شفنا
طفل سيزموغرافي تبطنن تنحي داغم حنش أنثروبولوجيا
استؤخرتما قذن شعري ضري ورث تغوفلتم في حطن
أو كجميعهما دفعة تبرصين أثفنا يتناقضوا ظ

زقن تنسأ اسلم أفعامتهما ح أولشمالهما لصتا أولنفسهم
تخطو تقورضت أوبأجمعهم در عار داحت ع أصدقم
تستعحما أفلشمالهما خلا تتخالصون تتفاهمنان قحبن
نذف مردع تستشرقنان خلد شأ افترقت نخبل تتقاولان
تقبلتا أتحرنن تتواجدوا نحزف وبتلقاءهما أبوهم حديق حظ
استؤببتما دلسنا تتفاتحون نزغت تتأقلمون م سم طنبا
تحرقا وبق تتسولا جوف رسستن دص آن تتبرزا خدا نصدر
فطح ها صدي غد سفد ازملنان فبتلقاءهما توذآن تعاص
تفوجن عررن طبلن رواعف ذبب مع تعرجتما أغوتا لحت
تنصى تب خزل أولعامتهما أشعوا انقصفتن ل ازملن
استدرت شق استصدرنان استمرتأ أسول تنتظمون ترقبنان
أجاهل أولبعضهما أجهزتا نفن تتخندقنان هوم ت أعولن
نف أمضغن شظ ثمنان ر تنضدوا جمتم أفلاأجمعهما سط
استقدمتما بمثلهم اعتزلتا زفى انشؤوا تنضغطون أهاهن
أحضرتن ي خم ش أولأجمعها حلا توحما خل رعوهض
تتنظفنان قن أفبنفسهما شن تخم وطدا رفوض أنورتا
تستهمرون تثقبن تمحل جرو رقى أذئاب قرطت احش آباد

اُتِ عل باعت رقعتن عشتن تضطلعوا غطس استبراً غل
 تتماجدان لمحن اهتلتتما اولمئلھن اُفلشمالھما
 اُفلأجمعھما استوعرن نقأ تصما أشھق سرتم تتحاقرون
 تتبذنان التعن اُفلأمامھما بزبز ص صمصم برا رحتما
 تتزمرنان تضبطنان اولأمامھما نوب تخف رمق انبتتم
 زبدن ترھفا رز توصوصوا دحنا ب تفتلتم رؤن نقوض و
 اخطآن تستغفلنان تختم بلی نلو عب تبارزنان ثار ونفسھما
 حشرنا اُقش اُفلشمالھما ص وعا اولعامتھما تستنطقنان
 اُسا هف استلھمتما اُنغب اُفأجمعھما ربطنا فد بعابع
 تغلظون عر فبتلقاءھما اُأزر تستوثقان خط نوو ف انسلتتم
 عنوس تداعب نغطو استأمرتن تحتف نھمش اندد اھحدان
 مغل تمضمض شخ تتلاصقان تتف اُجھدان اقبضنان
 تتعقبن غضو تعزما قر استلزمنا تظفرنن تصادمتما تعشبا
 ذق زع تدمم عقف تصاعبنا اُلفسھا وبتلقاءھما دعق صف
 ذو اُعددتتم طبون استنفرتما صلف ظ غلا قدمت تمھرن
 تستفزا رغا اھمعان افاد غثا استرھبتما غظ ولتلقاءھا ححور
 انتحس ص اُقنن تنسرقوا و

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطۂ عامہ ہے اس کا اُبھار 11 ویں
 صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا اُردو،
 ہند-یورپی لسانی خاندان کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک
 ہند-آریائی زبان ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں
 سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے
 دورانِ فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی

ہوئی

اُردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاش اللسانی تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی، اُردو سے نکلی اسی طرح اگر اُردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اُردو زبان کی تاریخ، اُردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن میں اُردو

اُردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی

داخل کرنے کا حکم دیا ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان امد آئے سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لیتے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے ایس. آئی. ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اردو اور ہندی دنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے لینگویج ٹوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: 'دنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اردو اور ہندی دنیا میں سب سے زیادہ بولے جانی والی چوتھی زبان ہے اسے دنیا کی کل آبادی کا 4.7

فیصد افراد بولتے ہیں

اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔ درحقیقت، ماہرینِ لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں۔ تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اردو
اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، براہوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے۔ اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ امر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے

گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔
 علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پتارہی ہیں۔
 پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان
 کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے
 ہیں پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان
 میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے
 بول سکتے ہیں وہ تمام اُردو بولتے والے کہلائیں گے
 پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے
 جن میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں
 بھارت میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اُردو
 بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی
 جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو
 ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں ان میں
 اتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال،
 حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد
 شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور
 پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات
 ہیں بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے
 ہیں بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ
 ہے

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے بھارتی ریاست مغربی بنگال ہے اُردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اُردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم" = فاعل، "شیر" = مفعول، اور "دیکھا" = فعل ہے کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وُی سا آ لائن"

كه بىر: شاعىر و خواناسى ناسراوى خه لكى هىندستان بوو. له ده وروبه رى سالى ۱۴۴۰دا له شارى به نارەس له دايك بووه. باوك و دايكى كه بىر موسلمان بوون و ناوى كه بىريان (كه يه كيىك له ناوه كانى خوداى موسولمانانه) له سهر منداله كه يان ناوه. كه بىر له لاي رامانانداى هيندوو شاگردى كردوو و زانىنى زورى نه و كاريگه رى زورى له سهر كه بىر كردوو. ههروه ها هونراوه نووسانى فارسى وه كوو مه ولاناي رومي تا راده يه ك له سهر بيرورا و هونراوه ي كه بىر كاريگه ر بوون. كه بىر شاعىر يكي شه فاهى بووه و زوربه ي هونراوه كانى سينه به سينه له ناو خه لكدا هاتوه يان موريده كانى نووسيو يانه ته وه. ناوه روكى شيعره كانى به زورى عىرفانىن و زور ره خنه ي له دوژمنايه تى ئايىنى گرتوو. ههروه ها ره خنه ي له ره والته پهرستى، رپا و هه نديك له دابونه ريته كانى كوومه لگاي هيندى گرتوه. له سهر بزووتنه وه ي بهه كتى و ئايىنى سىكىزم كاريگه رى بووه و له هيند و ولاتانى ده ور و به ريدا شوينكه وتوانيكى زورى هه يه. شوينكه وتوانى كه بىر رپبازى كه بىريان داناوه كه له ئيسته دا نزىكى ۱۰ مليون شوينكه وتووى له باكوور و ناوه راستى هيندا هه يه [۲]. له سهره تاي سه ده ي بيسته مدا رابىندرانان تاگور خاوه نى خه لاتى نوبل له كتيبى چريكه كانى كه بىردا سه د شيعرى كه بىرى به هاوكارى ئيقلين ئانده رهيل وه رگىرايه سهر ئىنگلىزى و نه م شاعيره ي زياتر به دنيا ناساند.

له سالى ۱۴۴۰ له دايك بووه. نه گهرچى بريك كه س له

دایکبوونی ئەویان بە ۱۳۹۸ تۆمار کردووە [۳]. سەبارەت بە
 ژێانی کەبیر قسە و ئەفسانە و چیرۆکی زۆر ھەیە، ئەم
 جیئاوازییانە لە کات و شوینی لە دایک بوون و کەسایەتی
 دایک و باوکێوە دەست پێ دەکا. [۴] چونکە ھیندووان و
 موسلمانان ھەردوو تا رادەیک کەبیر لە خۆیان دەزانن و
 ھەركام ھەولیان داوە کە زۆرتر بە لای خۆیاندا رای بکێشن.
 بۆ نموونە لە ئەفسانەیکدا ھەندیک گوتووێیانە کە دایکی کە
 برەھمەنیک بوو بە کچینی ماوەتەو و شووی نەکردووە و لە
 دواي زیارەت کردنی زیارەتگەیک پیرۆزی ھیندووەکان بە
 جوړیکی خودایی زکیر بوو و دواتر کەبیری بوو. بەلام لەبەر
 ئەوەی کە میردی نەبوو کورەکی داوە بە پیاو و ژنیکی
 جۆلای ھەژاری موسلمان [۵]. یان گوتراوە کە دایکی بیوژن
 بوو و لە ترسی بەدناوی سپاردووێتی بە پیاو و ژنیکی
 موسلمان. بەلام ئەوەی کە تا رادەیک کی زۆر ریک کەوتن لە
 سەری ھەیک و کەمتر لە ئەفسانە دەچێ ئەوەیک کە باوک و
 دایکی کەبیر موسلمان بوون و ناوی کەبیریان لە سەر ناوە [۶].
 جگە لەمە لە سەر شوینی لە دایکبوونی ئەو ریک کەوتنە ھەیک
 کە لە شاری بەنارەس یان لە دەوری ئەویدا لە دایک بوو.
 کەبیرھەر لە تەمەنی منالیەو چووەتە لای راماناندای ھیندوو و
 بوو بە شاگردی و بیر و رای ئەو لە سەری زۆر کاریگەر بوو و لە
 شیعەرکانیدا زۆر باس لەم پەيوەندیە شاگرد و ئوستادیە
 دەکات. ھەرچەند موسلمانەکان دەلێن کەبیر لە دواي

راماندا که وتوه ته ژیر چاودیږی سوځیه کی موسلمان به ناوی
 پیر تاکی جانسی که خه لکی شاری جانسی هیند بو، به لام
 که بیر له شیعره کانیدا باسی که سیکي وه های نه کردوه. [۷]
 هه روه ها که بیر به پیچه وانده مور تازه بره همه نه کان بنه ماله و
 ژن و منالی بو و ژیتانی دنیایی ته رک نه کردوه. نه و وه کوو
 باوکی به پیشه ی جولایی ژیتانی بردوه ته سهر و وا دیتاره
 خوینده وارییه کی زوری نه بو. وا دیتاره که بیر له بهر نه و بیر و
 را جیوازانده کی بوویه تی له به نارسدا که بنکه ی
 بره همه نه کان بووه که وته بهر ره خنه و نازار و له سالی ۱۴۹۵ دا
 له به نارس ده رکراوه، که له نه و کاته دا ده ور و بهری شه ست
 سال له ژیتانی تیپه ر بوو بوو. له دوا ی نه م رووداوه که بیر روو له
 باکووری هیندستان ده کا و له گه ل کومه لیک له موریدان و
 بنه ماله که یدا ژیتانی له وی ده با ته سهر. [۸][۹]

که بیر له سالی ۱۵۱۸ دا کوچی دوا یی کردوه و له شاری ماگه ه،
 له هیندا به خاک سپراوه. نه فسانه یه ک له سهر مردنی
 هه یه که ده لیت له دوا ی مردنی که بیر له نیوان موریده کانیدا
 نا کوکی ساز بوو که تهرمه که ی که بیر چی پیکه ن. موسلمانان
 ده یانویست بیشورن و به شیوازی موسلمانان بینژن و
 هیندووه کانیش ده یانویست تهرمه که ی بسووتین و
 خو له میشه که ی هه لگرن. به م جوړه نزیک بوو شه ر له
 به ییناندا ساز بییت تا که بیر خو ی پی نیشان دان و گو تی که
 سه یری تابووته که ی بکه ن. هه روه ها پی و تن که له نیو

تابووته کەدا باوەشیک گۆلی بۆن خوۆش لە جیی تەرەمە کەدا
 ھەبە. ئەشی ھیندوھ کان نیوہی ئەو گولانە ھەلگرن و بیبەنەوہ
 بوۆ شاری بەنارس و لەوئ بیسووتین و موسلمانە کانیش ئەو
 نیوہ کە ی لە شاری ماگھەردا بنیژن. بەم جوۆرە شەری نیوان
 موریدە کانیش دوایی پیھات. [۱۰]

سامورایی ییتا بوشی ژاپونی جینگو نام ایسە. سامورایی
 لوغت فگیفته بوبوستە جە سابورای کی اوانە معنی لوغت
 یعنی کسی خدمتا گودن. تارنخ میان ایتا طبقە خاص ژاپون
 جامعە میان بید. و تا قبل سال 1868 (میچی دورە آغاز) ایتا
 جرگە جە خلابرا ژاپون میان بید. سامورایی اول بار سیاسی
 ھرج و مرج زما ت میان (1573-467) موھم بوبوستید. ا
 زما ت میان ژاپون اورشین و ھش پرکە بوبوستە بو. و ھر کی
 خوورە، ایتا صارا میان حکومت گودی. ا تارنخی دورە میان،
 ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق دکفتە و نیاز بە سامورایین
 ویشتر بوستە. و سامورایین قوت بیگفتید. قرن دوازدھم
 میان، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید. ایتا تایرا کوگا و
 اویتا میناموتو کوگا نام دشتید. ا دو تا کوگا ویشتر ژاپون صارای
 مالک بید و دە کوگاھانە امرە پور جنگ بیگفتید. سال 1192
 میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوستە ایتا سیاسی قودرت
 بدست باورە و شوگون جاجیگاہ خوورە چکونە. یوریتومو
 کاماکورا سلسلە تاسیس بوگودە و اوانە فرمانروایی کل ژاپون
 میان آغاز بوبوستە. یوریتومو حکومت دورون، قودرت و

مناصب سامورایین دست دکفته و اوشان ژاپون جامعہ
 میان قوت بیگفتید. قرن شانزدهم میان، تویوتومی ہیدہ
 یوشی (1537-1598) شوگون بوبوستہ. وی پور جنگان دورون
 پیروزا بوستہ و خو رقیبان دشکنہ و ہمہ کوگاہانہ فوگوردانہ و
 ژاپون ایحایی وجود باوردہ. وی ایتا طبقاتی نظام وجود باوردہ
 و دستور بدا فقط سامورایین تَنید خوشانہ شمشیرانہ بدارید.
 سابقہ زمات، وختی جنگ نوبو و صلح و آرامش بو
 سامورایین کشاورزی یِتا گاکلف کار گودید. ہیدہ یوشی
 بوگفتہ کی سامورایین دو راہ ویشتر نرید. یِتا کشاورز ببید یِتا
 سامورایی ہمانیدو ہیدہ یوشی، سامورایین فرمان بدا کی یِتا
 کشاورزی و بحارکار بوکونید یِتا اگر تصمیم بیگفتید
 سامورایی ببید قلائیان و کلہ بستان دورون، خلابران
 (سامورایین) امرہ زندگی بوکونید. ہیدہ یوشی قانونی وضع
 بوگودہ کی فقط سامورایین تَنستید خوشانہ امرہ شمشیر
 بدارید. ا طبقاتی نظام کی ہیدہ یوشی چگودہ، توگوگاوا
 ایٹاسو زمات قوت بیگفتہ.

ادو دورہ میان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون جامعہ میان،
 جاجیگاہ خاص و موہم بوبوستہ. قبل ایتا سامورایی،
 کشاورزی، پیلہ وری یِتا بازار محی گودی. سامورایین ہمہ
 تان ایتا کلہ بست یِتا قلا دورون زندگی گودید و اوشانہ ارباب
 و چکنہ اوشانہ دس اوکوف بج فدایی. باخی سامورایین ایسا
 ببید کی ارباب یِتا چکنہ نشتید. اوشانہ دوخادید رونین. ا

جرگه کی اوشانه نام رونين بو اډو دوره ميان پور مشكل وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی توگوگاوا کوگا پیروز بوبوسته و بتنستید خوشانه رقیبان دَشکن بدید. ژاپون 250 سال صلح ميان دوارسته و توگوگاوا کوگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و همه تان جوخوفته بید. هنه واستی جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم بوبوسته. پور سامورایین سیاستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید. وختی میحی دوره فرسه و فئودالیسم، ژاپون ميان خاتمه بیگفته، سامورایی همیشه واستی ژاپون جامعه ميان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامورایی شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) ميان، چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی. ولی نهصد سال اخیر ميان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه امره چکودید. اَ شمشیران نام (اوچیگاناتا) و (کاتانا) بو. او زما ت ميان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانه نام واکیزاشی و تانتو بو. پور سامورایین دوتایی هم کوچی و هم پيله شمشیر استفاده گودید. مثلا هم واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب اَ دو شمشیر سامورایی سمبل بوبوسته. وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پتاچ اوسادی خو امره حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پيله دانه و کوچی دانه). اډو

دوره میان فقط سامورایین اجازه داشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پیلہ کمان نام ایسہ. یومی سنگوکو دورہ جہ رونق بکفتہ. وختی سامورایین تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمخال توفنگ) امرہ آشنا بوبوستید. ولی پور سامورایین ایسا بید یومی امرہ بہ عنوان ایتا ورزش استفادہ گودید. یومی جنس چگودہ بوبوستہ بو جہ بامبو، چوب، نی و چرم. یومی تیر پینچاہ تا صد متر بیگادہ بوستی. یومی امرہ اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی ا ورزشہ دوخادید یابوسامہ.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسہ کی سامورایین اوشانہ امرہ جنگستید. یاری ایتا پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین بوبوستہ. یاری ایتا انفرادی سلاح نوبو بلکہ ایتا جرگہ آشیگارو (پیادہ خلابر) کی داوطلب سرباز بید اونہ امرہ جنگستید. پیش دار نسبت بہ شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیادہ و سوارہ جولو بخر بو.

انسان دا جوڑ دد پلان والے دو پیراں تے چلن والے بن مانساں دے تیر نال اے تے سدھا کھلونا، دوپیراں تے چلنا، ہتھان تے اوزاراں دا ودھییا ورتن، اک وڈا دماغ تے پوؤں وڈیاں رہتلاں ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں ڈی این اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چڑدے

افریقہ دے پیاسے توں 200000 ورے پیلاں ٹریا تے
50000 ورے پہلے اپتے ہندے نویں پنڈے تے سوچ
دے وکھالے تے اپڑیا [1] دوجے آگو مانس نوں سامنے
رکھو تے ایدے کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے ریہڑ
مکاسکدا اے سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول
اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ نیں جناں نال اوہ کئی
کم کر سکدا اے تے کسے وی ہور جیون دے مقابلے وچ
ودیا اوزار بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے ہور وی
اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے
سیانف [2] اوہ گلاں نین جیہڑیاں کم اوہنوں 'بندہ' بنادیاں
نیں انسان سوائے انٹارکٹکا دے سارے براعظماں تے
ریندا اے زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود
اے [3]

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس توں
وشکارلے پتھ ویلے وچ 200,000 ورے پہلاں افریقہ رچ
وکھالے وچ آیا [5] تیسرے پتھر ویلے دے مڈ تے
50,000 ورے پہلے اپنی ہن دی سوچ تے رہتل ؛ اپنی بولی
تے موسیقی نال انسان تے اپنا آپ دسیا افریقہ وجوں
انسان 70,000 ورے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل
گیا تے اپتے توں پہلے دے پرائے انسانی مانساں نوں
مکادتا 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیاء یورپ تے اوشیانا

تے پھیل گیا 14,500 ورے پہلے دے نیڑے تریڑے اوہ
اتلے تے دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا [6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے سی وائی
بیچی دے ٹرن نال انسان کول کھان پین نوں فالتو شیواں
جیدے نال بپار تے کاروبار ٹرے دھاتاں دے اوزاراں دا
بنن تے ورتن ٹریا ڈنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا
6000 ورے پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ رہتلاں تے
سرکاراں دی نیو پئی فوجاں دی بنان دی بچاؤ لئی لوڑ پئی
تے دیس دا پر بندھ چلان لئی ایس کم دے لوک رکھے
گئے کم دیاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی
ونڈاندے سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں

پرانہ یونان اک مڈلی رہتل سی جتھوں لوکراج، فلاسفی
سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے ڈرامہ 2000 توں
3000 ورے پہلے ٹرے [7] لیندے ایشیاء توں یہودیت
تے ہندستان توں ہندو مت وڈیاں تے مڈلیاں مزہبی
سوچاں سن پچھلے 500 وریاں وچ یورپ وچ پرئٹنگ
پریس دے بنن ہور نویاں چیزاں بنن تے اک انقلاب لے
آندا یورپی کھوجیاں تے دنیا کھنگالتی تے ساری دنیا
تے یورپ تے مل مار لیا

20 ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا مڈ بحن تے
دھیا اک نویں ویلے وچ آگئی تے اک دوجے نال
جرگئی ایم دنیا ہن اک پنڈ وانگوں اے ایس ویلے 2

ارب دے نیڑے انسان انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جرے
 ہوئے نیں [8] 3 3 ارب لوک موبائل فون ورت رے
 نیں [9]

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تے کم نال جرے
 اے اک جوان وشکارلے ناپ دے انسان دا قد 1.8 to 1.5
 میٹر (5 to 6 فٹ) ہو سکدا اے اک انسانی مادھ دا جوکھ
 64-54 کلوگرام تے 76-83 کلوگرام ہوندا
 اے [10][11]

جنا زانی دے ملن نال زانی یا مادہ اندر نیائے دے ہون
 دا کم ٹردا اے تے 9 مہینیاں مگروں اوہ جمدا اے انسان
 دے نیائے دا جمنا دوجے بن مانساں نالوں چوکھے درد
 والا ہوندا اے تے ایدے نال موت وی ہوسکدی اے [12]
 ایدا وجہ انسانی نیائے دے سر دا وڈا ہونا تے دو پیراں تے
 چلن باجوں زانہ پیلوس ہڈیاں دا تنگ ہونا اے [13][14]
 نیانہ جمن تے زانیاں دے مرن دی گنتی غریب دیساں
 وچ زیادہ اے [15] امیر دیساں وچ جمنے نیائے دا جوکھ
 3-4 کلو (6-9 پاؤنڈ) تے 50-60 سینٹی میٹر (20-24
 انچ) ہوندا اے غریب دیساں وچ کاکے دا تھوڑا جوکھ ہونا
 اوہناں دے مرن دی وڈی کارن اے انسانی نیائے جمن
 ویلے بالکل بے بس ہوندے نیں تے 12 توں 15 وریاں دی
 عمر وچ جنسی ناپ نال وڈے ہوندے نیں انسان دے
 جین دی عمر وکھرے دیساں وچ وکھری اے امیر دیساں

وچ زياده ٽي غريب ديساں وچ تهوڙي ٻانگ کانگ وچ
جنيا دي ايورج عمر 78.9 ٽي زنانياں دي 84.8 اے
سوازي لينڊ وچ ايه 31.3 اے [16] اک فرانسيسي سواني
جين ڪالمنٽ نوڻ 122 ورے دي عمر نال سب توڻ زياده
عمر دي انسان منيا گيا اے [17]

ڪراچي (اردو: ڪراچي، انگريزي: Karachi) پاڪستان جو
سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و
اقتصادي مرڪز آهي ڪراچي ۽ جي رهواسي ڪي
ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو
شهر آهي [3] ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو
گادي جو هنڌ آهي ڪراچي شهر وڏي سمنڊ جي ساحل
تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي پاڪستان جي
سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽ هوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم
آهي ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو
گاديءَ جو هنڌ به رهيو ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو
ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي
بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو ڳوٺ هيو انگريزن
ان ويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون
بنيادون وڌيون 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت
ڪراچي کي نوآموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو
ويو ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو

پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي . پوري پاڪستان مان مانجهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجهه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن ڪراچي کي ان وجهه سان ميني پاڪستان (Mini Pakistan) ننڍو پاڪستان به چيو ويندو آهي ان گروهن جي باهمي ڪشيدي جي وجهه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڙين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردن جو شڪار رهيو بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي اڪويھين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاني جي اترين حد تي واقع آهي شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پٿيو ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي

سنڌو ٽڪور تي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءُ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل

آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فاهنائيت جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فاهنائيت رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻي نه ملڻ ڪري سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلحدڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئن ان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا جيڪي اڳي 000 هيڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو 000 هيڪٽرن تائين محدود رهي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ ڀلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سنڌو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ جي مياپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو

اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٿاڻيپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽن ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاڳ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءِ پي پتو درج ڪيو ويندو.

سند، جنهن جو صحيح اچار ”سندو“ آهي، سو شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اچارن ۾ اهڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾ ”سنتاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد ۾ ”سند“ جو نالو انهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سندو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو، يعني اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان آهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سند جي سر زمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياھ شاهه آهي. ان

سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سنڌوءَ جي پاڻي ڪٽو ڪٽو ڪري اٿي تهه مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٿانڪو ڪيو آهي. جنهن پٺيءَ کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اها ساڳي پئي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل لُٽ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير ستاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڻهيءَ جي چيڙن تائين ائين پٿاري ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو چيهه ئي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاپ اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهانڊو، ان جا هڪ ٻيا ٻئي پاسي ان لکا لاهه اڄوڪي چٽي ۽ بلڪل واضع مهانڊي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پراڻو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻهيءَ جي کاٻي پاسي، يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٽي سؤ ميل سح ئي سح آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ اوالي ٽڪرن تي ڪٽي ٿو. جمرائوءَ جي

منڊ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي
 رڻ تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٽڪرائين واضح ۽ چٽو
 آهي، جيئن سمنڊ جو ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوجھو نروار
 ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنوئي ميدان ۾ ڇپن جون
 قطارون، پريٽن اُتر ۾، واريءَ جون پتون ڪڇي ۾ گهڙي اچن
 ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي لٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر
 تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي
 وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف مُول منڊ وارا آهن،
 اصل ويڇو گهڻي پياڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪري چئجي
 ته ٿلهي ليڪي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾
 ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين پياڱي ۾
 وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ڏکڻ- اولهه جي چوماسي
 جي ٻل نبل ۽ گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي
 ٿو. ساڄي پياڱي الهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن
 ڪڪرالين ماڻھن جي چيڙي جي سنوٽ ۾ نظر اينديون،
 جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي
 تائين هليون وڃن ٿيون. پر حقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان
 هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لٽ منجهان
 ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لٽ کان بلڪل نرالي ٿي ٿي.
 اهو تر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽
 گهڻي پياڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڪ
 کان ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي،
 ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو

جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙي مٽيءَ جو تراڪڙو بيابان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بيابان هڪ قدرتي روڪ آهي - اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل، جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيابان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران اتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عقيب مشابهت رکي ٿو. پراڻي ترتيب سان: يعني اترين ڀاڱو ڪڇيءَ جي ڇيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان پگل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو چر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچائيءَ ۾ گهٽبو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان ساڻيڪو ميل اتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لٽ منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن

ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل ڳالهه ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون ان سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاچي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلڻ“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تاتيو آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماڻهن جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوو-وڇوٽ ٽڪرا- ٻُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماڻهيءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار

برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبھوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو سنڌ واسي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه پياڳو لتاڙي، لبتا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچي ۽ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سنڌو ماٿريءَ جي پيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياھ سان گوني ڪنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به ماپون ڪيون، ته ڪٿي به سنڌو ماٿريءَ جي ويڪر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سبلاڊ د ڪونر ولايت د وڀور ولسوالی په يوه روشن فکړه پښتنه کورنی کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانيستي. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ خو د سر پنا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سبلاڊ پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکټوب خاپوړې يې يې هلته وکړې او له هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلونکي د جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته داخله واخيسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاوه ووت يعنې د منځي ښونځي يې پيل شو، ورسره يې په ښونځي کې د معارف پېژندنې، ستاينې، او داسې نورې

ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د سبيچ په
 سر ويلې. كله نا كله به يې د سبيچ نطاقي هم كوله، چې د
 ښې كار كړدگي له امله يې ښوونكوي د يو تكره او با استعداد
 شاگر په سترگو ورته كتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين
 سېلاب په د ترانې په گروپ كې لا پرمختگ وكړ، د ترانې
 سربيم او له هغې وروسته د ټول سبيچ كنترولوونكي او
 جوړوونكي شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستلو سره
 ډېره مينه پېدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې
 لوستل او خوند به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې
 ښونځي تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې
 تر لاسه كړ. كله چې بېرته خپل گران هېواد افغانستان ته را
 ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعر او شاعرې سره مينه
 وه، د سندرو اوږدولو ته به يې هم ډېر وخت وركاوه. د وخت
 په تېرېدو سره يې په رسنيو كې كار پيل كړ. د نورو كارنو
 ترڅنگ يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو
 په ديكلومه كولو كې هم ونډه اخيسته. د شعر په ديكلومه
 كولو كې ډېره ښه وړتيا لري، خداى ج ورته د ښې څېرې
 سره ښكلې ځواني او ښكلې اواز هم وركړى، چې د اواز او
 ليدلو مينه والو يې خورا زيات دي. له همدې ځايه وو چې د
 شعر او شاعرې ډگر ته يې را ودانگل، ډېرې شعرونه او غزلې
 يې وليكلې، خو په وينا يې زړه يې پرې اوبه نه دې څښلې، څو
 يې د كتاب چاپلو لپاره انتخاب كړي. خواراده لري چې په
 راتلونكي كې به ضرور چاپ شوي اثار ولري، يوازې دومره

وخت پټاتې چې خپل شعرونه د شعر په نگر کې وتلي او تل
 شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوي د خوښې مطابق به
 انتخاب کوي، لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د
 تلویزیون په پرده ډېر ځله د شعر په ديکومه کولو، او نورو
 تفريحي خپرونو په وړاندې کولو سره لیدل شوی. له اک
 کارې سره يې ځانگړې مينه وه، چې دې مينې او علاقې تر
 دې را ورساوه، چې بايد په راتلونکي کې په فلمونو او ډرامو
 کې هم کار پيل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي
 ستورو او د هغوي له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا
 زيات وو، همېشه به يې هڅه کوله له ځانه سره داسې اکونه
 وکړي، څو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او
 ډرامو کې هم کار وکړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته ځان د يو
 تکړه اکر په بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او سريټالونو سره
 مينه يې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته و
 هاخواوه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادوالو
 ته د وخت انځورنه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې يې
 ورته په گوته کړي. سېلاب له دې وروسته په پېښور کې د په
 دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او شوبينگ پټايلي
 يې تر ډېره ورته مثبتې وې، د ليدونکو لخوا ورته د ستاينې
 صحنه څرگنده شوه، بڼه به جوړت سره يې وويل چې زه به
 نور د فلم په جوړولو کې هېڅ ځنډ نه کوم. د ملاله او سوره
 په نامه يې په دوه تلویزیوني سريټالونو کې کار کړی، په ليدو
 يې په مينه والو کې خورا زيات والې را غلې. له دې وروسته

يې د بڼه کار په پټايله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په برياليتوب سره يې تر سره کړي، نه يوازې دا چې په سمه توگه به يې تر سره کړې وي. ورسره به د مينه والو لخوا ډېر وستايل شي. اباسين سېلاب وايي تر اوسه د افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوې، سېلاب هيله لري څو په را تلونکي کې د خپل هېواد سينما ته هم پتام وکړي، څو د نور هېوادونو په شان زمونږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسين سېلاب چې غواړي يو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د تلویزيوني سريالونو سره زياته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سينمايي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ريښتيا کېدل ښکاري او هڅه کوي، څو په هر قيمت چې وي په سينمايي فلم کې د يو غوره اکر په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سينمايي فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سينما ته وده ورکړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د بڼه سينمايي فلمونو ننداره کول پيل او ډېر مينه والو را پيدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شارو خان او په پښتو فلمونو کې، جهانگير خان په گوته کوي. د هغوی ټول اگونه ورته په زړه پورې دي، کله يې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر يې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی په يوځل ليدو هم

د دوی تقلید له ځانه سره وکړي. خو اباسین سېلاب وایي. دا
 یې یو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان
 وځلېږي او مینه وال یې د اوس په پرتله لا زیات شي. ورسره
 د تمثيل په بارک کې هم ډېره خوشبینې بنیې او وایي: که
 وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثيل کولوو ته لا
 ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلویزیون کې
 ځینې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زیاته برخه یې په
 کې د تمثيل کول دي، او دی هم له تمثيل کولو سره ډېره
 مینه لري، د داسې تمثيل کولو وړتیا لري چې ډېرې تمثيل
 کونکي او د د تمثيل مینه وال به یې ځای و نه نیسي. په
 اوس وختو کې یې ډېر وخت تمثيل ته ورکړی. نه یوازې
 تمثيل او فلم جوړولو سره مینه او علاقه لري، ورسره د گڼ
 شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم ډېکومه
 کوي، چې په دې سره یې لا د اواز مینه والو په څو برابره
 زیات شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له
 احساس ډگ پیغام ولري، تر ډېره یې خلک خوښ کړي،
 لومړۍ پرې د ده او بیا د اورېدونکو او مینه والو زړه پرې اوبه
 وڅښي. د شعر په بوله مانا، ترڅ او ډیزاین غور کوي. ښه په
 شوق یې له ځانه سره په څو څو ځله تکراروي، کله چې په
 دې وپوهېږي چې اوس یې اورېدونکي د زړه له تله خوښوي،
 یو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې انتخاب یې
 کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره پرې مشورې کوي، چې په
 شعر او شعاري ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بیا

يې د ويلو ترڅ په خپله روته برابر وي. په داسې انداز يې وايي
لکه څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زيات
شعرونه يې دېکومه کړي، چې اختر په نامه دېکومه کړي
شوی شعر يې ډېر زړه جزونکی، او د دې د ښې وړتيا
ثابونکی دی. د دې شعر دېکومې په مينه والو او اورېدونکو
څه بيل شان اغېز وکړ، ډېرېو خلکو د يو رېښتني صحنې
لیدل انځورول، او خورا مينه يې ورسره پېده کړه. دېته ورته
ډېر نور شعرونه يې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره
دېکومه کړي، چې د هر يو خوند يې د يو بل په پرتله زيات
دی. د خلکو په زړونو کې يې ځای نيولی او د بيا ځل اورېدو
لېوالتيا يې ښيي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان
جنگ له اباسين نه مشر گڼي او بيا وايي چې: دی په ښه
طريقه کولای شي، د تېرو بډامنو وختونو انځورنه مينه والو ته
په شه شان سره وړاندې کړي، دا ورته وښايي چې دغې
ناخوالو افغانان څنگه کړولي، ورسره دا هم ورته ښايي، چې
څنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته د پټای ټکی کېږدو، او
سوله را ولي. لکه مخکې چې مو يادونه وکړه، اباسين
سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه سندرغاړی هم
دی، د سندرو ويلو پوره وړتيا لري؛ خو دا چې تر اوسه يې
ډېرې کمې سندرې ويلي، علت يې د وخت نشتوالو ښي. دا
چې په رسنيو کې هم کار کوي ورسره شاعر او دېکومه
کونکی هم دی، نه شي کولای په يو وخت کې ټول کارونه
سرته ورسوي، که څه هم محلوښت به يې ورته جوړ کړي

وي. خو وایي چې د رسمي چارو د زیاتېدو له امله د سندرو ویلو ته لاس رسی نه شي کولای. ځوان شاعر طاهر شرر صاپی یو ښکلې غزل یې په خپل خوږ اواز او د موسیقۍ په ساز او سرور سره، پوښلې اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې همدا سندره وه چې سپلاډ یې په یو ستر شهرت ونازاوه. دا غزل چې شرر صیب: په کوم انداز لیکلی او څه انځور یې پکې نغښتې، سپلاډ بیتا اورېدونکو ته داسې روښان کړی، چې په همغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطالعه یې داسې ده، ځواني دې رانه وخوره لونگه ځوانیمرگه غنم غونډې ربې مې ړنگه ښکته ځوانیمرگه کله چې خلکو دا سندره واورېده په زړه کې یې د اباسین سپلاډ د دې هنر د پرمختګ لپاره هیلې زیاتې شوې، داسې را تونکی یې ورته انتخاباوه چې نوموړی به په ډېرو سندرو غاړو کې د غوره سندرو غاړې لقب خپل کړي. شاعران او هنر مندان یې د دې لومړي قدم په اخیستو ډاډ ورکوي، که دی لا د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه چې هنر به یې وده کوي، پرمختګ به کوي. او خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې بې د دې هنر په اړه لیدلی وي، تر ډېره به یې تعبیر ته ورنژدې شي، حتی پوره به شي. اباسین سپلاډ ۲۵ کاله عمر لري، اوس لا نوی ځوان دی، واده یې نه دی کړی؛ خو بیتا هم په خپل هنر کې د پرمختګ لپاره یې پلار او وروڼه ډاډگېر نه ورکوي او تشویقوي یې.

نه ژر وروسته ملیتی میزنیټ ټپسیل نه ننه نیټی بایری می،

تەبىئەت بايرىمى، ئەمگەك بايرىمى، تەنھەرىكەت بايرىمى، ئەدەبىيات – سەنئەت بايرىمى قاتارلىق كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەت بايرىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئەڭ قەدىمىي ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا مىلاد، قۇربان ھېيت، چاغان قاتارىدا سانىلىدىغان تۆت چوڭ بايرامنىڭ بىرىدۇر. نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا 2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400 مىليوندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى مەدەنىيلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاقتۇر.

ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، « قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىلاھ بىزگە كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى. ئىلاھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ

يەرنى يورۇتسا، كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ
يەنە بىر چېتىگە ئۆتىدۇ. ئۇ يەر تېگىدىن ئۆتكۈچە جىن
– ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ،
دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى گۈلخان
يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ گۈلخاننى
دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ، ئىبادەت قىلغان.
كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 –
ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز
تەڭلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن،
ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى
قۇتلۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن
ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى
شەمسىيە كالېندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى
يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالېندارى بويىچە 3 –
ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن
كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى
يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن،
يىل يېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نەۋرۇز ئەنئەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە
ئۆلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال – ۋارانلىرىنى
كۆكەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا كىرىشىشتىن

ئاۋۋال ئىش – ئوقىتىگە ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت،
تۇرمۇشىغا ئاسايىشلىق، بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى
تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت
قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا
باشلىغان، ئەگىز سۈيى ئېقىپ تاغ – ئېدىرلار، دەل –
دەرەخلەر كۆكىرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى
ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا،
نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن
زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى
گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۆچەت تىكىپ
ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر
قىلىنىپ، ئېتىز – ئېرىقلار، باغلار، يوللار، ھويلا –
ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش
قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە
چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كەڭرى
مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشقا چۈشۈپ،
ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى سىنىسا،
دالىلاردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلاق تارتىشقا
چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز – كۆز قىلىشىدۇ؛

دارۋازلار مۇئەللەققە تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار ياكى يۇرت كاتتىلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئويۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىياتى – سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەتتە يېشىدىن يەتمىش يېشىغىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت – مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينىيدۇ. شائىرلار نورۇز نامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر «ئون ئىككى مۇقام» كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى يىڭرىتىپ، سەھرا – دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇسسۇل ئوينىتىلالايدىغانلىكى ئادەم بەس – بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان – ئېسەنلىكىنى، سالامەتلىكىنى، مەمۇرىيلىق، ئاسايىشلىقنى، ئىناقلىق، ئۆملۈكنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلمىي قايىنپ تۇرىدىغان شائىر – قوشاقچىلارنى تاللايدىغان، باھالايدىغان، ناخشا – مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە

قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان،
يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى
قوغداپ، ۋە تەنپەرۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان،
كىشىلەرنى ئىلىم - مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق
جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا
خۇشاللىق بىلەن كۈچ - ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا
ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى
ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر
كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 - ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن
"يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر
شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان، قەدىمكى
چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق
قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول
توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى
ۋە يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچيەن (مىلادىدىن 145 - يىل بۇرۇن تۇغۇلغان)
"تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە
ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 - يىلى
تۇغۇلۇپ 92 - يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى
يىلنامىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە"

بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن
 غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن
 (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115
 يىل بۇرۇن بىر قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات
 جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن
 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220
 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) پىئادىشاھى خەن ۋۇدېغا
 (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن
 87 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە پىئادىشاھ بولغان) غەربىي
 رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن
 مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ
 قەدىمكى تارىخىي يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ،
 دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا
 قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالىي يول دەپ
 ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى
 ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان
 جۇڭگونىڭ پىئەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) دىن
 غەربتىكى روما ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول
 گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتا
 (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ
 ماڭغاندا ، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئاچا يولنىڭ
 بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان
 ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى

بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا يىاركىندكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پىامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر، كۇچار، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پىامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە، سوغدى، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسۇپوتامىيە (ئىراقتىكى دىھلى ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول – شىمالىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ

ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن تارتىپ
 (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە
 ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم
 ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى.
 ئوچۇقراق ئېيتقاندا، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر
 (چاۋشيەن، جۇڭگو) بىلەن يىۋرۇپا ئارىسىدىكى
 مۇناسىۋەتلەرنى (ئىقتىسادى، مەدىنىي، سىياسىي
 ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار،
 تۈركلەر، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا
 يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن
 جۇڭگو بىلەن ھۇنلار ئارىسىدا، تۈركلەر بىلەن ئىران
 ئارىسىدا، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا
 ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن يىۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش
 يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا
 سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن
 تاشقىرى، سىياسى جەھەتتىن مۇئەزرىنىڭ تەسىرىنى
 ئاسىيا بىلەن يىۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول
 ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يىازغۇچىلىرى
 ئاسىيا بىلەن يىۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق
 يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن.
 شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن
 باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4

ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان
يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن)
يۇنانىستانغا، رومغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار
بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك
ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ
بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ
سودىگەر مائىسىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن
يىلالاپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى
تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى
ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مائىس
ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا
بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى
تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى
كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە
ياشىغان) مارىينوس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ
ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا
يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەنىدى: پىتولمىنىڭ
كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي
قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە، ئىراق
(مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران، ئافغانىستانغا ئېلىپ
بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار
(بۇ تاش مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش

جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلەر ئىل
(يۇنانچە سۆز بولۇپ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە
(تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى
پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ
"جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ.
يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن
240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216
– يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان
يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 –
يىلىدىن 745 – يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە
بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ
"سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى، پېنجۈي ھەققىدە
قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە
دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان يول ئۈچ
تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات
بېرىلگەن:

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 – يىلىدىن 612 –
يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى يىئاڭدېنىڭ
ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 – يىلىدىن 618 –
يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا
ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى

چاڭگىيغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى
يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان
يىڭىدې پىخۋى ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپتىكى سودا
ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىخۋى
جاڭگىيغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن
بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي
رېيوندىكى (تارمىقىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيەنى ،
كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن
تارتىپ ياۋروپاغا چە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە
ئالىدۇ) دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ –
ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ،
دەريالار ، خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى)
توغرىسىدا مەمۇرات توپلىغان. پىخۋى توپلىغان
ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى
دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق
ئەسەر يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن :
"داشاتادىن غەربكە قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ
بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى
شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ،
تۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايلار
(قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە
بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ ، ئا) ئارقىلىق تۈرك
خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك

خانلىقىنىڭ تالاس دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى
 كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن
 غەرىپكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي
 روما ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا
 بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ
 ئاتىلىدۇ. بۇ يول – تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر
 ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەرىپكە قاراپ
 ماڭغاندا پىتامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، تاشكەنت
 ، سەمەرقەنت ، كىيېۋ ، بۇخارا ، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران
 ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ.
 يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ
 يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ
 پىتامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا)
 توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىپتىالىت (ھازىرقى
 پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىييان
 (ئافغانىستاندا) ، كىيېۋ (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي
 شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ
 بارىدۇ. بۇ يەردىن غەرىپكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى
 دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول
 بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى
 ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا
 قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا
 بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا

ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پى-خۈي تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىي دەشەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ پايتەختى كۈنىستاننىپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ شەرقتە كۈرىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشيەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پى-خۈيىنىڭ "غەربىي رېيۇندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى لېنىيىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقتىكى ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى

كۆتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ
ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو
مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن
بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى
سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇرىۋايەتلەرنى راستقا
ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنىۋاتقانلار رەت قىلغىلى
بولمايدىغان تارىخى پىاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ،
خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرىقىنى مىلادىنىڭ
440 – يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجايىا جاۋا (بۇ بۇددا
دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ
بوددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق
بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن
كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان
دىيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ،
جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۇەنجاڭ
(مىلادىنىڭ 602 – يىلى تۇغۇلۇچ 667 – يىلى
ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت
خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى
توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۇەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق
قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل

(مىلادى تىلى 627 - يىلىدىن 645 - يىلىغىچە)
تۇرغان. ئۇ لويىئاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا
ئاسىيا ، ھىندىستاندا كۆرگەن - بىلگەن ،
ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىتىپ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى
غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنخى
دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .
"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى"
ناملىق ئەسەرگە شۇەنخاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى
بويىچە (ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا)
خوتەن خانى ۋىجاييا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق
مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان
چاغدا باش كىيىمىنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرتىنىڭ
ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش .
چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمىنى
تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىغان . مەلىكە خوتەنگە
كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن . بۇنى كۆرگەن
ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ،
بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ .
ئەمما مەلىكە پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ
ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شايى -
دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم - كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ .
بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇتنى ئۆستۈرۈشكە يول
قويۇپتۇ .

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 – يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم – كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللارنى بىلمەيدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم – كېچەك كىيگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى

مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن
كىتسىئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن)،
سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ
مىلادىتىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)،
خوبلىئوس ۋىيگىلى مارۇ (مىلادىتىڭ 50 -
يىللىرى ئۆتكەن)، روما تارىخچىسى فىلوروس
(مىلادىتىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، فىلىپپى
(مىلادىتىڭ 28 - يىلى تۇغۇلۇپ 79 - يىلى
ئالەمدىن ئۆتكەن)، كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىتىڭ 2
- ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ
يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى
ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان
تىلىدا "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ
يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى
("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن.
يۇنان ئالىمى كىتسىئاس بولۇپ، ئۇ مىلادىدىن 400
يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا
ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىتىرابون "ساياھەت
خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن

بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر
 ماكىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەينى) نىڭ
 مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر
 سەركەردىسى ئۇنىسكىرىيىتوسنىڭ
 خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن
 ئۇنىسكىرىيىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە
 ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى
 "سىرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان.
 "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا
 يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا،
 پىلىينى، مارىسىللىنوس، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ
 بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىي راق ۋە ئېنىقراق.
 روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى
 (ئۆتكەن)، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار،
 سىرىسلىقلار، سىتسىلىكلەر ياشايدۇ. ھىندىلار
 بولسا جەنۇبتا، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا،
 سىرىسلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ
 (سىتسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار – ئا) ئوتتۇرا
 قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا تەڭدىشى
 تېپىلمايدىغان سەمىمى، سادىق ئادەملەر، ئۇلار سودا
 ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز
 تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ –
 قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" [1] دەپ يازىدۇ.

مىلانتىڭ سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا ، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار.

(1) مىلا ئېيتقاندەك ، ىندىستان سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار – ئا) نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا "سىرىسلىقلار سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلىرىدە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تىلمىسىز سۇدا" نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلا "سىرىسلىقلار مالنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق – چۆلنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى تېرىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يىازغۇچىسى پىلىنى "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يىازىدۇ: "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر... ئۇلار كىمخاپ ، تاۋاق – دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ

بېرىپ ساتىدۇ..... سىرىسلىقلار مۇلاھىم ، تارتىنچاق
 كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ:
 "سىرىسلىقلار ، بوي – تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى
 ئادەملەردىن ئېگىز ، چاچلىرى قىزىل ، كۆزلىرى كۆك
 ، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار ،
 ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار
 بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار ،
 ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا
 ئېلىپ بېرىپ ، سىرىسلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ
 يېنىغا قويىدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال
 ئالماشتۇرۇلىدۇ." [5] پىلىنىڭ مەلۇماتىدىن
 قارىغاندا ، سىرىسلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى رومغا
 ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە
 پىلىنىڭ ، سىرىسلىقلارنىڭ ئېرقى
 خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى
 ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ
 ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى
 ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ
 ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بەكمۇ يېقىن بولغان
 ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز ، قىزىل چاچ" [6] دەپ يازغان
 بولسا ، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق سۈزۈك ، قىزىل چاچ
 ، كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ يازغان. پىلىنى ، رىم ئات
 سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت ، كەيپ – ساپىغا

بېرىلمىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ ، بايلىقلارنى
 ھەددىدىن ئارتۇق بۇزۇپ – چېچىپ ، ئەخلاقى جەھەتتە
 بەكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى ، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان
 كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر دۆلىتىدىن
 كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار – دۇردۇنلاردىن
 تىكىلمىدىغانلىقى ، سىرىسلار دۆلىتىدىن
 سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم
 تىللىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ – ئا)
 سىرىسلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى
 توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى :
 "دۆلىتىمىڭ تىللىرىدىن ھىندىستان
 سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق
 ئۈچ دۆلەتكە ھەريىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىتىر
 كىيىم (رىم تىللىسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ
 پۇللار ، دۆلىتىمدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق
 سۆڭەكلەرنى دىمەكچى) نىڭ بۇزۇپ – چېچىپ
 خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ." [8] پىلىپپىنىڭ
 "تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا ، روما
 ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت ،
 كەيپ – ساپتالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم
 بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرىسلىقلاردىن
 ئالغان بولسا ، دورا – دەرەمەك ، ئۈنچە – ياقۇتلارنى
 ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما پۇلىدىن يۈز مىليون سىيىسىتىركىيس (رىم تىللاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا – دەرەمەك ، ئۈنچە – يىاقۇت ، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان ئالىمى كىلاۋدى پىيتۇلىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە ، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى ، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يىتازىدۇ: " سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا ، شىمالى چېگراسى نامسىز يەر..... شەرقى چېگراسىمۇ نامسىز يەر. .... جەنۇبىي بولسا ، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ. " [10] پىتۇلىمى ، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يىتازىدۇ: "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېرىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس ( ) دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋشاتىسئان ۋە ئاسمىران ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ.

دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋتىس دەرياسى بولۇپ ،
ئۇكاسىيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس ( ) تېغىدىن ئىبارەت
ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ.[11] يۇقىرىدا تىلغا
ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇياكى
قەشقەر دەرياسى ، كېيىنكىسى يىاركەنت (زەرەپشان)
ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتولىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس
دۆلىتى بار دېگەن. پىتولىمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى ،
دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى
خالاس. يۇنان ئالىمى مارىسىللىنوس (مىلادىنىڭ
380 – يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا :
"شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز
تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ
تەبىئى تۈسۈقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىلىقلار
شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ،
كەكتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ.
شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى
چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن
پامىر تاغلىرى كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار
بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى
ۋە گانگې دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ
ھەممىسى ئېگىز ، يوللىرى تىك قىيالىق ئەگرى –
بۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ،

ئۇنىڭ تېرىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە
 باۋتېس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ...
 سىرىسلەر تىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال – ياراق
 تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم ، ياشاش ، قوشنا
 دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ،
 ھاۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ.
 قاتتىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ،
 ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى
 بولمايدۇ." [12] ماركسىملىنوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ:
 "سىرىسلىقلار ئاددى – ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن.
 ئۇلار خالى جايدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن
 ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش
 – كېلىش قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر
 چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى
 باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر –
 بىرىگە بېقىشى پىلا باھاسىنى توختىتىدۇ.
 گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا
 ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ." [13] يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم
 ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن
 پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسەنى چىقىرىش
 مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقتىدىن تارتىپ

ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى
ئۇيغۇرلار ئېلىنى، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ
تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ
تەبىئى شارائىتى (تاغلىرى، دەريالىرى، ئورمانلىرى،
چۆللىرى، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان
دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن
تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى
ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال
قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە
تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان
خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنى ئۆز نامى
بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغانىدىن تاشقىرى، ئۇلارنىڭ
ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ
ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا
يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن
تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى
قىلمىغان بولسا، "جاھاننىڭ مەر - مەر شەھرى" دەپ
ئاتالغان رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى

سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى
قامدىيالىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا، يىپەك
توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە
كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پىاكىتلار ئاز
ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك
توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقىنى
ئارتۇقچىلىقىدىن ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال
بولىدۇ. يېقىنقى يىللاردا، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى
جايلىرىدىن 6 - ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە
توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق
يىپەك توقۇلمىلاردىكى "نىسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك
تەرەققىيات شۇ بولغانكى، شۇ چاغلاردا تۈز يوللۇق
كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىيپاش گۈللۈك
ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا
كەلگەن، ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى
خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە
ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ
توقۇمىچىلىق ھۈنەرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك
رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل
توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل
چىقىرىش ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن
بولسا كېرەك." [14] مانا شۇ پىاكىت قەدىمكى چاغلاردا

ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ
توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە
كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ،
شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە
ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا
"يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان
مۇنداق بىر پاكىتىمۇ بار : يېقىنقى يىللاردا تۇرپان
رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر
ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە....
مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە قۇرۇلتىنى ۋە ئۆزمە
دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان
ھۆججەت ئۇچرىدى." (يىللىق كارلىق 40 - بەت). مانا بۇ
پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى")
مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى پىلە قۇرۇلتىنىڭ
ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى
رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا
تۇرپان رايونىدۇر يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ
ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك
مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 -
يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان

مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ
كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق
سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يىتالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل –
كېسىل رەت قىلىنىشى ، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا
جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق
بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسمىلىرى جۇڭگونىڭ
تارىخى يىلنامىلىرىغا ، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق
بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسمىلىرى جۇڭگو
تارىخى يىلنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى
مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق
بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى
يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پىكىرلەرنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت
قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي پىكىرلەر بويىچە
ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يىتالغانلىقى ئېتىراپ
قىلىنسا ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ، خوتەن
خانلىقىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ
كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يىتالغانلىقىنى
ئېتىراپ قىلماسلىققا ھېچقانداق بانا – سەۋەب يوق.
ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا
قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن

غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك
مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئۈگۈشلۈك ئېلىپ بېرىلىشىغا
توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب
ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن
گاھ تاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىيەنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىيەنىڭ 101 - يىلى ،
ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ،
مىلادىيەنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ
(بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن
ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم
تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا
مىلادىيەنىڭ 120 - يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر
دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنىغا كېلىپ ، بېرما
ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىيەنىڭ 1660 - يىلى
روما ئېمپىراتورى ماركۇس ئاۋرىل (مىلادىيەنىڭ 161 -
يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) دېڭىز
يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى
دېڭىزدىن ھىندىچىنىغا چىقىپ ۋيېتنام
ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى
خەن خۇئاندى (مىلادىيەنىڭ 147 - يىلىدىن 167 -
يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەرەك
مۈڭگۈزى ، ياقۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن.
يۇقىرىدىكى تارىخى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا

ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسىلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 - يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومانلىقلارنىڭ سىرىسىلەر ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ يىۋرۇپاغا تارقىلىشى [تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ، شايى تاۋار، دۇردۇنلارنىڭ يىۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسىلەر ئېلى)دىن بارغانلىقى، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۈم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى

مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 - يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 - يىلىدىن 640 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى كۈيۈىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقانىنىڭ رۇقسىسىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پىيادى شاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پىيادى شاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر، قارا تۈلكە مويتىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا رومانىڭ نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر، دورا - دەرملەر، زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يىالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار

مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقانلىقىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەريىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم تىملاسلىرىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتورلىرى) پىلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ، دوردۇن قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتتىنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى".

6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تىئوخانۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتۇش ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومانلىقلار پىلە قۇرۇتۇشنى بېقىپ ، يىپەك ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. تىئوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئېمپىراتور پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن

بۇرۇن شەرقىي رومالىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى.
ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە
(يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن
قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسىسىنىڭ ئىچىگە
يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە
قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق بىلەن
شەرقىي رومالغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار
كېلىش بىلەنلا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۈژمە
يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان، بىرنەچچە كۈندىن
كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ، بىر
جۈپ قانات چىقارغان، ئۇچىدىغان بولغان، رومالىقلار
پىلە بېقىپ، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن
كېيىن پوستىئان تۈركلەرگە (كونىستانىنىڭ پۇلغا –
ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور)
رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش
ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ – تاڭ قېلىپ
چۇچۇپ كەتكەن."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا
تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي رومالغا ئېلىپ بېرىلىدىغان
ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك
توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى، خوتەننى ئاساس
قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى

چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە قۇرۇتى
ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى
رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 – يىلى
جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يىلغانلىقى
، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرىسلەر ئېلى (ئاساسەن
خوتەن) دىن شەرقىي رومغا ئىسمى نامەلۇم بىر
ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 –
يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى
توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر – بىرلەپ
سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يىتەرلىك
بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن
ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يىلغۇزلا
ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر
ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى
ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن، بەلكى
مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن
ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر – بىرىنىڭ
ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت
يىارىشىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك روللارنى
ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى ،
ئەلچىلەر ، سەيياھلار غەربتىن شەرققە ، شەرقىدىن
غەربكە موكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا

تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان
 تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى يىاكى ئاددى
 سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ
 تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق
 توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن
 تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى
 قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادى تىڭ
 550 – يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ
 ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
 ئوغرىلاپ مەخپىي ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ
 بېرىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن
 نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ
 تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
 شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي
 روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان (مىلادى تىڭ 527 –
 يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن
 شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوستىئان ئەگەر
 ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
 سىرىسلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان
 بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنئام
 (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى
 بولغانلىقى ، پوستىئاندىن ئالىدىغان قىممەت

باھالىق ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرىسلەر ئېلىدىن پىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك ، رەڭلىك شىشە ياساشىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ يىاۋچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 - يىلى يىاۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پىاكىتلار مۇنداق :
 "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى" دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى تۇباتاۋنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ پىايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ يىاۋچىلار) تاغدىن دورا

ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە
يىاسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك
شىشىلىرىدىنمۇ پىتاقىراق ، چىرايلىق چىققان.
بۇنداق رەڭلىك شىشىنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ
ئىلاھى شىشىلەر دىيىشكەن. ئاق ھون
سودىگەرلىرى رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا
ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ،
يۇنانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشىنى مونوپولىيە
قىلىۋېلىش ھوقۇقى پىتاقىلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى
تارىخىي پىتاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر
مىللەت پىتاكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىرخىل
تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئى
مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ شىمالى ۋېي
خاندانلىقىنىڭ پىتەختى داتۇڭغا كەلگەن
سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش
تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان
بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ
قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا
تۇباتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ
ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش
تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى
ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ
ئالدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان

ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشىنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پىئادىشاھ خەننۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پىئادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار ، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتىنىڭ ئاساسلىق يەم – خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەننۇدى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ

ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ
 جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل
 بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن
 قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر،
 قارامۇچ، پىياز، تۇرۇپ، قوغۇن، تاۋۇز، كاۋا
 قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن.
 شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا
 تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا يىڭاق بىلەن ئانار
 كۆچىسىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە
 كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىگىچە
 پىاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى.
 پەقەت 5 – ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت)
 تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پىاختا
 رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە
 خەنزۇلار پىاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا
 مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا
 قۇنقاۋ، پىپا، بالابار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى
 ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا، داپ، نەي، سۇناي
 قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى، ئوتتۇرا ئاسىيادىن
 (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581
 – 618)، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار
 جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس
 تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۆك

تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسىنا
 بىكە ، شىمالى جۇسۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى
 جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك
 خاقانلىقىنىڭ پىتەختى ئۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە
 (شىئەنگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە سۇجاۋا ئاتلىق
 مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ
 ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن
 مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا
 سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە
 تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى
 بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى
 كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا
 سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۈرىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كورىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيا چىلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 – يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لىياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبودژا مۇزىكىسى ، 8. كورىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون

يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل
مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار
مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى
ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لىتاۋ
مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ
مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون
مۇزىكىسى بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى
ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس
قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ، ئۇيغۇر مىللى
ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ
ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا
سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق)
خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق
سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا
دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر، تام سىزما
رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش
كېرەككى، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك
ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ سۇلالىسى
پادىشاھى لى شىمىنىڭ (627 – 649) تەكلىۋىگە
بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكىيامۇنىڭ تىپىك
سۈرئىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى
بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش
سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ

رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن
 ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب
 ئۇسلۇبىدىكى رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى يوق
 رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى
 مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن
 ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى
 ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن
 ئاجرىتىپ قاراش تولىمۇ بىمەنىلىك بولىدۇ. بۇدا
 دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن
 ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرلار
 ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست، راھىبلار 3 –
 ئەسىردىن باشلاپ بۇدا دىنىنى جۇڭگوغا
 تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ
 بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان، شائىر
 كۇماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك. كۇماراجىۋا
 (مىلادىنىڭ 344 – يىلى تۇغۇلۇپ 481 – يىلى
 ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا
 ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ
 يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ
 ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا
 ۋە خىنيايانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ
 ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. كۇماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ
 مەزھەپ ئىچىدىن خىنيايانا مەزھىپىنى قوبۇل

قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا
قەشقەردە شورى ئاسامائاتلىق بۇددا راھىپىغا يولۇققان
ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن
قوبۇل قىلغان خىنيانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن.
كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە
ئاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان، ئۇ راھىپ ئۆزىنى
دۇنيادا تەڭداشسىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە
ماختىنىپ: "ئەگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر
كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى
يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى كېسىپ
بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ راھىپ بىلەن
مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە
غەربتىكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ.
كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ
ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش
ھېس قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا
كېلىپ ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا
ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ
پىرى ئۇستازى دەپ جاكاللايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار
كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم
سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى ھازىرقى
گەنسۇنىڭ ئوۋىيغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان.
كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى)

پۇختا ، مۇكەممەل ، چوڭقۇر ئۆگەنگەن . شۇ چاغدىكى
 جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن
 "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان
 ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش
 قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى . جۇڭگودىكى بەزى
 خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ
 نادان ، ساددا خەلقلەرنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان
 پىئاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى
 بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان
 يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىچنەرسىگە
 قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ،
 بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى . بۇددا
 دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن
 خانلىقى (384 – 417) نىڭ خانى يىۋەنشىيىن
 (مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە خان
 بولغان) مىلادىنىڭ 401 - يىلى كوماراجىۋانى
 تەكلىپ قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى
 دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكاللىغان .
 يىۋەنشىيىننىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ
 ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كوماراجىۋا
 شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ
 بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس
 بەرگەن . يىۋەنشىيىن دائىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ

ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن - ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384 جىلىدىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ بۇددىست ، پەيلاسوپ ، داڭلىق تەرجىمان ، تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 - ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى ماگېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك

يولى) يىالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك مەدەنىيەت يىتارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۆجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ، ئەھمانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، يىتۇچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە

ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى
چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا
قاتناشقان بولسا، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 –
745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار
قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.